

Ушакова І.М., доцент кафедри загальної психології, к. психол.н.,
Чікаліна А.Б., студентка магістратури
Національний університет цивільного захисту України (м. Харкова)

ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКІВ МНС НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ

Анотація: В статті теоретично обґрунтовано та практично розглянуто індивідуально-психологічні особливості особистості працівників МНС, особливості їх прояву в професійній діяльності на різних етапах професіоналізації. **Ключові слова:** особистість, професія, професійна придатність, професіоналізм, професіоналізація.

Аннотация: В статье теоретически обосновано и практически рассмотрено индивидуально-психологические особенности личности сотрудников системы МЧС, особенности их проявления в профессиональной деятельности на разных этапах профессионализации. **Ключевые слова:** личность, профессия, профессиональная пригодность, профессионализм, профессионализация.

The summary: In article it is theoretically proved and almost considered individually-psychological features of the person of employees of system of the Ministry of emergency situations, features of their display in professional work at different stages of professionalizing. **Keywords:** the person, a trade, professional suitability, professionalism, professionalizing.

Постановка проблеми. В сучасній психології особистість розглядається у всій її різнобічності. Питання особистісного розвитку особистості і формування її готовності до майбутньої професійної діяльності стали ключовими в теорії та практиці вивчення особистості.

Розглядаючи особистість у професійній діяльності, зазначимо, що вид професії може визначити особистість людини: загальні професійні цілі, шляхи, які використовує особистість для підвищення матеріального добробуту, а також для професійного й соціального росту. Вид діяльності також визначає професіональну манеру діяльності, спілкування, поведження, формує інтереси, установки, традиції. Таким чином, професія накладає відбиток на людину. Але в деяких випадках, наприклад, з появою у особистості нових потреб, людина може змінювати професію.

З іншого боку, професійна діяльність людини багато в чому залежить від індивідуальних особливостей людини. Віковий психічний розвиток характеризується, як наголошується в літературі, зростаючою

індивідуалізацією у міру дорослішання і старіння людини. Індивідуалізація є способом пристосування людини до об'єктивно заданої ззовні структури трудової діяльності.

Все це повною мірою стосується і діяльності в структурі МНС України. Ефективність діяльності залежить від особистих і професійних якостей рятувальників. На думку різних психологів, рятувальник повинен мати високі (загальні) розумові здібності, бути проникливим, розсудливим, вільнодумним, аналітиком, сміливим і швидко вирішувати практичні питання. Чи є він таким насправді? Це питання і спонукало нас до вибору теми дослідження.

Аналіз останніх наукових досліджень. Питаннями розвитку людини в професіогенезі займалися В.А. Бодров, С.С. Бубнова, Є.П. Ільїн, Е.Ф. Зеєр, А. Кокурін, І.П. Лотова, А.В. Петровський, О.М. Роша В.Д. Шадріков та інші автори. Виходячи з їх праць, успішність професійної діяльності значною мірою залежить від суб'єктивних особливостей особистості. Ці роботи і лягли в основу даного дослідження.

Сучасна психологічна наука має досить велику методологічну основу щодо розробки різноманітних підходів відносно вивчення особистості пожежного та рівня його професіоналізму. Поряд з вивченням професійно важливих ознак потрібно звертати увагу на індивідуальні особливості людини, на індивідуальний стиль її роботи як один із способів адаптації людини до професії. Для того, щоб зрозуміти особистість, індивідуальний стиль діяльності, потрібно проводити порівняльний аналіз тих працівників, які виконують одну й ту ж роботу, використовуючи при цьому різні прийоми і дії. Роль індивідуально-психологічних особливостей особистості в праці полягає в тому, що від них залежить вплив на діяльність різних психічних станів, що викликаються неприємною обстановкою, зовнішніми впливами тощо [2, 3]. Від них також залежить вплив різних чинників, що визначають рівень нервово-психічної напруги (наприклад, оцінка діяльності, прискорення темпу роботи, дисципліна тощо).

Як відмічається в літературі, можна використовувати кілька шляхів, щоб пристосувати особливості особистості до вимог діяльності. Перший з них - професійний відбір, одне із завдань якого - не допустити до даної діяльності осіб, які не володіють необхідними індивідуально-психологічними особливостями особистості. Але такий відбір реалізують лише при відборі на професії, які пред'являють підвищені вимоги до властивостей особистості. Можна використовувати також індивідуальний підхід (він полягає в індивідуалізації вимог, умов і способів роботи, що пред'являються до людини). Індивідуально-психологічні особливості особистості накладають відбиток на способи поведінки і спілкування, тому дуже важливо їх враховувати, визначаючи вид професійної діяльності [1].

Особливостями професійної діяльності пожежних-рятувальників є виконання професійного завдання в незвичайних умовах, сполучених із небезпекою для життя і здоров'я. Успішність професійної діяльності значною мірою залежить від суб'єкта цієї діяльності. Проте, практика свідчить, що далеко не всі працівники МНС зберігають своє життя та здоров'я під час виконання своїх професійних обов'язків, особливо в екстремальних умовах [4]. Саме тому, успішність функціонування системи заходів з психологічного забезпечення професійної діяльності рятувальників залежатиме від комплексного наукового аналізу факторів і причин, що зумовлюють виникнення порушення особистісного профілю працівників МНС.

Метою даної роботи є виявлення особливостей особистості працівників МНС на різних етапах їх професійного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Для цього використано особистісний опитувальник Р. Кеттелла. Дослідження проводилося на базі Національного університету цивільного захисту України з курсантами старших курсів (1 група) та слухачами заочного відділення, які працюють в системі МНС (від 1 до 5 років – 2 група та більше 5 років – 3 група).

Для більш ретельного вивчення індивідуально-психологічних особливостей пожежних-рятувальників і їх зв'язку з рівнем професіоналізації

ми розглянемо показники кожної групи рятувальників за рівнем професіоналізації окремо. Саме порівняння показників особистісного розвитку цих досліджуваних дасть нам можливість показати розвиток особистості в процесі професійного зростання та виявити його напрямки.

Особливості профілю особистості на різних етапах професіоналізації представлено на рис. 1:

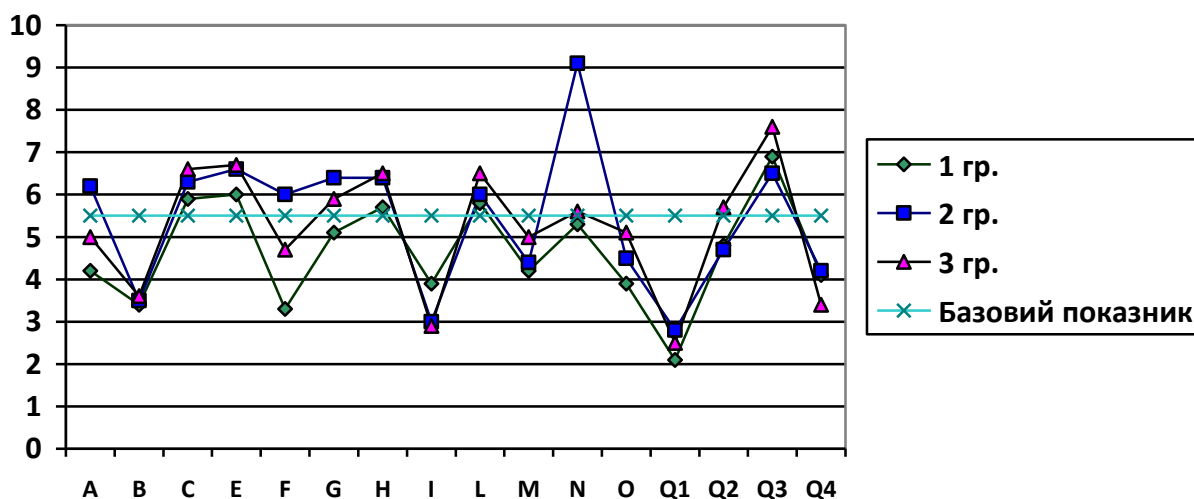

Рис.1. Профілі особистості пожежних-рятувальників на різних етапах професіоналізації (в стенах).

Як свідчать ці дані, курсанти (1 група) відрізняються стриманістю як міжособистісних, так і соціальних контактів, у їх поведінці переважають імпульсивність та експресивність. Основними рисами характеру досліджуваних цієї групи є сором'язливість, схильність до індивідуальної діяльності, емоційна нестійкість, низький рівень вольової регуляції та залежність від настрою.

Пожежні-рятувальники, зі стажем роботи менше 5 років характеризуються вільним відношенням до моральних норм та правил, невиразним почуттям відповідальності. Також відмітимо залежність від думки та вимог інших, стриманість у міжособистісних контактах. Можливі труднощі в спілкуванні.

Пожежні – рятувальники третьої групи характеризується відкритістю, проникливістю, емоційною пластичністю, вмінням контролювати свою поведінку та психічний стан, впевненістю у собі. Цим досліджуваним властиві стриманість та розсудливість, установлення соціальних контактів та прийняття моральних норм та правил. Це характеризує їх з гарного боку та підтверджує знаходження їх на більш високому рівні професіоналізації.

Порівняння показників особистісного розвитку рятувальників з різним стажем роботи і, відповідно, різним рівнем професіоналізації, показало, що значно відрізняється від двох інших профіль особистості рятувальників зі стажем роботи менше п'яти років. Він є найбільш "неврівноваженим" (за багатьма факторами спостерігаються "пікові" показники). Так, значно виражені такі якості як підозріливість, внутрішня напруга, концентрація на невдачах, догматичність, обережність та егоцентризм, низька чутливість, суворість, мужність, самовпевненість, консерватизм, підозріливість, схильність до моралізування, спокій, низька мотивація аж до апатичності. Рятувальники з малим стажем роботи також краще вступають в контакти та схильні їх підтримувати, спрямовані на навколишній світ, більш стабільні, життєрадісні, рішучі, але і більш залежні, пасивні, контрольовані.

Показники особистісних властивостей досліджуваних першої та третьої етапі груп є більш врівноваженими. Пояснити це, на нашу думку, можна тим, що представники першої групи знаходяться на першому етапі професіоналізації і ще не приступали до практичної діяльності, тому професійні деформації тут мінімальні. А рятувальники з великим стажем роботи вже пристосувались до суворих умов роботи і саме їх особистісні якості можуть бути "еталонними" для професіограм цього профілю. Крім того, в цій групі всі показники ближче до середніх порівняно з показниками двох інших груп, що свідчить про оптимальну вираженість саме на цьому етапі професійного розвитку всіх якостей особистості.

Важливим видається нам також порівняння показників досліджуваних за трьома блоками методики (інтелектуальні, емоційно-вольові та

комунікативні якості) і з'ясування їх відмінностей на різних етапах професіоналізації.

Результати по першому блоку (інтелектуальні особливості (І)), представлено в таблиці 1.

Таблиця 1.

Показники інтелектуальних особливостей досліджуваних (в %)

	1 група	2 група	3 група	φ	p
високі	30	45	35	$\varphi(1-2)=1,28$ $\varphi(2-3)=0,31$ $\varphi(1-3)=1,14$	- - -
середні	30	25	50	$\varphi(1-2)=1,04$ $\varphi(2-3)=3,17$ $\varphi(1-3)=2,31$	- 0,01 0,01
низькі	40	30	15	$\varphi(1-2)=0,4$ $\varphi(2-3)=2,04$ $\varphi(1-3)=2,21$	- 0,05 0,05

Як бачимо, що існують значущі відмінності на рівні $P \leq 0,05$ і $P \leq 0,01$ між групами 2 та 3. Більшість рятувальників, які входили до другої групи (45 %) мають високі показники. Це свідчить про їх розсудливість та логічність. Превалює абстрактне мислення, яке допомагає у вирішенні практичних завдань. Досліджувані першої групи в більшості (40 %) демонструють низькі показники. Це свідчить про переважання в структурі інтелектуальних якостей тих, які значною мірою знижують професійний рівень. Це конкретне мислення, відсутність логічності і розсудливості. На це потрібно звернути увагу і намагатися виправити, бо це може негативно впливати на виконання завдань, які потребують швидкого і точного вирішення.

Другий блок - емоційно-вольові особливості (ЕВ). Їх рівень може як позитивно, так і негативно впливати на професійне виконання роботи працівниками МНС. Результати відображено у таблиці 2.

Таблиця 2.

Показники емоційно-вольових особливостей досліджуваних (в %)

	1 гр.	2 гр.	3гр.	φ	p
високі	50	30	25	$\varphi(1-2)=1,76$ $\varphi(2-3)=1,31$ $\varphi(1-3)=1,84$	0,05 - 0,05
середні	15	25	30	$\varphi(1-2)=2,81$ $\varphi(2-3)=0,31$ $\varphi(1-3)=2,25$	0,01 - 0,05
низькі	35	45	45	$\varphi(1-2)=1,4$ $\varphi(2-3)=0,41$ $\varphi(1-3)=1,28$	- - -

Високі результати по цьому блоку продемонструвала перша група (50 % мають високі показники). Хоча вони й знаходяться на перших етапах професіоналізації, але вже зрозуміли, що потрібно для професії рятувника. Бо емоційна врівноваженість дуже важлива і може стати помічником у збереженні свого життя та життя інших людей. Крім того, логічним є припущення про зниження регулятивних показників у рятувальників, які вже працюють в підрозділах МНС в зв'язку з вигорянням або, навпаки, ефективним пристосуванням до складних умов діяльності.

Показники по третьому блоку - комунікативні властивості й особливості міжособистісної взаємодії (К), показано в таблиці 3.

Таблиця 3.

Показники комунікативних властивостей й особливостей міжособистісних взаємодії досліджуваних (в %)

	1 гр.	2 гр.	3гр.	φ	p
високі	25	30	50	$\varphi(1-2)=0,8$ $\varphi(2-3)=1,76$ $\varphi(1-3)=1,84$	- 0,05 0,05
середні	35	40	25	$\varphi(1-2)=1,28$ $\varphi(2-3)=1,37$ $\varphi(1-3)=0,31$	- 0,05 -
низькі	40	30	25	$\varphi(1-2)=1,2$ $\varphi(2-3)=0,8$ $\varphi(1-3)=1,87$	- - 0,05

Високі результати по цьому блоку демонструють досліджувані третьої групи (50 % мають високі показники). Це свідчить про значущість для них соціальних контактів. Вони щирі у відносинах, емоційні. Спілкуються м'яко, характерна принциповість. Вони люблять працювати у групі, бо це покращує ефективність роботи пожежних. Низькі показники тут притаманні першій групі (40 % досліджуваних). Вони характеризуються сором'язливістю, схильністю до індивідуальної діяльності. Не цікавляться життям інших. Відрізняються стриманістю як міжособистісних, так і соціальних контактів. Тому важливим у даній групі є формування таких якостей, що будуть сприяти успішній професійній діяльності.

Таким чином, ми з'ясували, що кожна група має свої відмінності в кожному блоці. Кожна з особливостей особистості є мінливою і може розвиватися у процесі професіоналізації. Тому потрібно розвиватися у певному напрямку кожному досліджуваному і позбавлятися властивостей, які значною мірою негативно впливають на виконання професійних обов'язків.

Висновки. Особливостями професійної діяльності пожежних-рятувальників є виконання професійного завдання в незвичайних умовах, сполучених із небезпекою для життя і здоров'я. Її успішність значною мірою залежить від суб'єктів цієї діяльності - працівників пожежно-рятувальних підрозділів. Тому для своєчасної і вмілої ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій повинні залучатися добре підготовлені фахівці, які змушені працювати в екстремальних умовах, де діє велика кількість стресогенних факторів.

До виражених у наших досліджуваних особистісних якостей ми віднесли: нервово-психічну стійкість в умовах впливу стресогенних факторів, здатність до саморегуляції, самовладання, урівноваженість, витримку; сміливість, здатність до розумного ризику; високе почуття службового обов'язку, відповідальність, альтруїзм; активність, енергійність, ініціативність, здатність вести за собою й спонукати людей до активної

діяльності; прагнення до спільної діяльності, колективізм; організованість, самодисципліну; вимогливість до інших людей; наявність схильності до ризику, інтересів, знань й умінь, що сприяють оволодінню спеціальністю; здатність організовувати спільну діяльність людей; самостійність. В той же час, виявлені якості, які можуть заважати працівникам МНС – відсутність прагнення до успіху, байдужість, спокій, там де потрібна активність.

Було виявлено також значущі відмінності у прояві особистісних якостей працівників МНС на різних етапах їх професіоналізації як за окремими факторами методики Кеттелла, так і за трьома її блоками.

Всі ці особливості, на нашу думку, обумовлені професійною діяльністю, але виявити прямий зв'язок зі строком праці в системі МНС ми не можемо, бо не враховуємо вплив інших факторів. Тому важливим завданням наступних робіт буде з'ясування чинників, під впливом яких відбувається розвиток особистості фахівця.

Література:

1. Бубнова С.С. Система профессионально важных качеств и индивидуальные способы деятельности. Психологическая наука и общественная практика. - Ч.1. - М.: Наука, 1983. – 250 с
2. Ильин Е.П. Дифференциальная психология профессиональной деятельности / Ильин Е.П. – СПб.: Питер, 2007. – 646 с.
3. Кокурин А. Психологическое обеспечение экстремальной деятельности // Развитие личности / А. Кокурин, 2004. - № 4 – С. 190-204.
4. Приходько Ю.О. Вплив умов діяльності на психіку пожежників-рятувальників з різним рівнем професіоналізації// Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія психологія. – Харків, 2007. - № 759, Вип.. 37. – С. 200-203.